

Dr hab. Ewa Maciejewska-Mroczek
emaciejewska@uw.edu.pl
tel. 603994585

Warszawa, 14.04.2022

Recenzja pracy doktorskiej mgr Anzheli Popyk
„The role of socialization agents in transnational transitions and formation of sense of
belonging of migrant children in Poland”
Uniwersytet SWPS, 2021

Praca mgr Anzheli Popyk „The role of socialization agents in transnational transitions and formation of sense of belonging of migrant children in Poland” podejmuje bardzo ważny temat – sytuacji dzieci-migrantów we współczesnej Polsce. Jako taka, pozycjonuje się na przecięciu studiów migracyjnych i badań nad dzieciństwem, co stanowi w polskich warunkach rzadkie i warte uwagi połączenie.

Praca oparta jest na badaniach jakościowych, a uzyskane dane badawcze zostały zinterpretowane z użyciem bogatych, różnorodnych narzędzi teoretycznych. Wywiady objęły trzy grupy respondentów: dzieci w wieku szkolnym, ich rodziców oraz nauczycieli pracujących z dziećmi-migrantami. Oddzielne badanie, opisane w ostatniej części pracy, powstało na bazie analizy dyskursu, a dotyczyło polskich i ukraińskich programów szkolnych.

Pracę oceniam jako rzetelną, uporządkowaną, sprawnie napisaną i przedstawiającą zagadnienia istotne społecznie, a mało obecne w dotychczasowej praktyce badawczej i literaturze przedmiotu. Ponadto, obecny kryzys migracyjny w Polsce nadał tej pracy dodatkowej wagi. Czerpanie z doświadczeń młodych osób z doświadczeniem migracji może być istotnym przyczynkiem do lepszego zrozumienia sytuacji dzieci migrujących obecnie do Polski, a wnioski wypracowane przez Autorkę powinny służyć lepszemu zaplanowaniu dalszych kroków, zarówno w wymiarze badawczym, jak i praktycznym.

Dzięki swojej pracy Autorka miała szansę uchwycić istotne kwestie społeczne w momencie przemiany – w sytuacji, kiedy dość homogeniczne dotąd społeczeństwo przyjmuje coraz więcej migrantów i migrantek, co stawia przed różnymi aktorami społecznymi, w tym dziećmi-migrantami, ich rodzicami i nauczycielami, nowe wyzwania. Istotną okolicznością okazała się pandemia COVID-19, która stała się ważnym kontekstem dla badań w założonym obszarze. Prace badawcze, przeprowadzone w znacznej części podczas pandemii, pozwoliły uchwycić również owo niezwykle istotne społecznie zjawisko i nadać pracom powstałym na podstawie tych badań charakter świadectw czasów kryzysu pandemicznego. Uważam, że Autorka bardzo dobrze dostosowała swoje działania badawcze do trudnych okoliczności, dzięki czemu udało się zebrać dość unikatowy materiał badawczy.

Wysoko oceniam podjęcie tematu badawczego dotyczącego dzieci-migrantów w Polsce. O ile bowiem studia migracyjne rozwijają się coraz lepiej, o tyle, jak słusznie zauważa Autorka, dzieci doświadczające migracji pozostają grupą stosunkowo słabo zbadaną. Podwójne wykluczenie – jako migrantów i jako dzieci – powoduje, że podmioty te w niewielkim stopniu obecne są zarówno w przestrzeni badań społecznych, jak i w debacie publicznej. Badanie doświadczeń samych dzieci jest tutaj kwestią kluczową. Można powiedzieć, że Autorka zachowuje swoistą lojalność wobec rozmówczyń i rozmówców, w szczególności dzieci, będących w słabszej pozycji zarówno ze względu na nierównowagę sił w relacji badacz-badany, jak i ze względu na nieuprzywilejowaną pozycję z uwagi na wiek i doświadczenie migracji. Docenić należy również spojrzenie na dzieci jako na aktorów społecznych działających „tu i teraz”, a nie, jak to ma niestety wciąż często miejsce – jak na przyszłych dorosłych.

Uważam za niezwykle istotne to, by dzieci-migranci o sprawach siebie dotyczących mogli się wypowiadać same, a za odpowiedzialność środowiska badawczego w dziedzinie nauk społecznych uważam uważną analizę i przekazywanie publiczności naukowej (oraz szerszej publiczności) wyników tego typu badań. Jest to realizacja jednego z najważniejszych praw dzieci, zawartego w artykule 12 Konwencji o prawach dziecka – prawa do wypowiedzania się w sprawach ich dotyczących. Wielką odpowiedzialnością jest przy tym takie zaprezentowanie wyników badań, by adekwatnie, uczciwie i ze zrozumieniem przedstawić stanowiska dzieci. Autorce niniejszej pracy to zadanie udało się dobrze wykonać, choć w niektórych miejscach można by wzmocnić jeszcze obecność głosów dziecięcych.

W jednym z opublikowanych tekstów pojawiają się propozycje rekomendacji dotyczących rozwiązań korzystnych dla rodzin z doświadczeniem transnarodowej tranzycji w czasach pandemii. Wydaje mi się to bardzo cenne, dlatego chętnie widziałabym tego typu rekomendacje również wyodrębnione w części omawiającej całość badania. Przekładanie

doświadczeń badawczych na praktykę społeczną wydaje mi się ze wszech miar warte wspierania. Wpływ ludzi nauki na kształtowanie polityk państwa na różnych poziomach jest kwestią nieoczywistą, jednak tworzenie takich rekomendacji uważam za dobrą praktykę w badaniach społecznych.

Dużą zaletą ocenianej tu pracy są jej uporządkowana struktura i klarowny język. Dzięki temu pracę czyta się dobrze i płynnie.

Komentarze, które przedstawię w dalszej części recenzji, nie podważają mojej ogólnie pozytywnej oceny pracy, lecz jedynie mają na celu zwrócenie uwagi na pewne kwestie, które można by doprecyzować.

Na pracę składa się pięć powiązanych tematycznie publikacji (napisanych samodzielnie lub we współautorstwie), zamieszczonych w części zatytułowanej *Findings*, oraz rozbudowana część wstępna, zawierająca przegląd literatury przedmiotu i prezentację metodologii badań z uwzględnieniem zagadnień etycznych, a także podsumowania. Do pracy dołączone zostały appendiksy, zawierające: informacje o pytaniach badawczych, cechach osób badanych i metodach w projekcie CHILDTRANS; socjo-demograficzne cechy uczestników dziecięcych; podsumowanie odpowiedzi na pytania badawcze. W aneksach zamieszczone zostały zaś: kwestionariusze badawcze dla różnych grup uczestników, zaproszenia do udziału w badaniu, formularze świadomej zgody.

Przedstawiony w niniejszej pracy przegląd literatury porządkuje wiedzę na tematy będące przedmiotem naukowego zainteresowania autorki. Obejmuje publikacje zarówno dotyczące Polski, jak i innych krajów, dzięki czemu jest osadzony zarówno w lokalnym, jak i międzynarodowym kontekście. Autorka wyczerpująco omawia takie pojęcia jak tranzycja transnarodowa, socjalizacja (z uwzględnieniem jej różnych poziomów i agentów), przynależność czy tożsamość. Tu szczególnie pozytywnie ocenić należy podejście zwracające uwagę na aktywny udział dzieci w tworzeniu tożsamości i poczucia przynależności. Celem tego typu rozdziałów jest zarysowanie głównych kierunków refleksji, nakreślenie problematyki, która wywarła istotny wpływ na prace badawcze Autorki. Pod tym względem w mojej ocenie rozdział dobrze spełnia swoją rolę. Bibliografia jest obszerna, jej zakres przedmiotowy jest bardzo szeroki. Widać, że Autorka sprawnie porusza się w literaturze dotyczącej zarówno obszaru studiów nad migracjami, jak i bardziej ogólnych zagadnień socjologicznych. Przegląd literatury zyskałby jednak na szerszym uwzględnieniu pozycji z zakresu współczesnej socjologii dzieciństwa czy interdyscyplinarnych *childhood studies*. Przytoczona literatura w tym zakresie skupia się przede wszystkim na kwestii podmiotowości dziecka, w szczególności

w obszarze metodologii i etyki badań, co jest istotne w pracy podejmującej problematykę doświadczeń dzieci-migrantów. Jednak debaty, które toczą się współcześnie w ramach tych subdyscyplin, mogłyby rzucić nowe, ciekawe światło na zgromadzony materiał badawczy. Warto byłoby na przykład odnieść się do krytycznych podejść do kategorii socjalizacji, będących jednym z fundamentów subdyscypliny *childhood studies* od czasu jej uformowania się w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Rozumiem jednak, że inspiracje lekturowe Autorki płyną głównie z innych źródeł, do czego ma ona prawo. W przyszłości jednak być może warto poszerzyć perspektywę badawczą o te aspekty.

Docenić należy obszerną, uważną prezentację zagadnień dotyczących metodologii badań. Autorka dokładnie opisuje proces badawczy. Wspomina o zamierzonym podejściu partycypacyjnym, jednak ze względu na wymuszone pandemią okoliczności badanie było przeprowadzone wyłącznie metodą wywiadów indywidualnych. Badania partycypacyjne z dziećmi zakładają widzenie w dziecku współtwórcy procesu badawczego i poszukiwanie technik, które pozwolą dzieciom wyrazić się także poza tradycyjnymi formami, takimi jak wywiad. Osiągnięcie tego celu okazało się trudne czy wręcz niemożliwe ze względu na okoliczności, za co trudno winić badaczkę. Na docenienie zasługuje fakt, że w trudnych, pandemicznych okolicznościach Autorka podjęła trud i ryzyko przeniesienia badań do środowiska online. Uzyskała tą metodą ciekawy materiał badawczy i interesująco go przedstawiła. Jednak część metodologiczna zyskałaby na jeszcze dokładniejszym przedstawieniu wyzwań związanych z koniecznością przeniesienia badań w świat on-line. Co się udało, a co nie? Czego to doświadczenie może nas uczyć na przyszłość?

Wyniki badań zostały zaprezentowane w części zawierającej pięć artykułów naukowych, opublikowanych w latach 2019–2021. Taka forma przedstawienia wyników pozwoliła Autorce włączyć się w obieg myśli naukowej, zaprezentować badania szerszej publiczności. Teksty poruszają kwestie ważne społecznie i stanowią istotny wkład w rozwój dyscypliny.

Pierwszy tekst, „Social capital and agency in the peer socialization strategies of migrant children in Poland”, został opublikowany w piśmie *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*. Tekst powstał na bazie badań jakościowych przeprowadzonych z dziećmi, ich rodzicami oraz z nauczycielkami. W artykule tym Autorka podejmuje bardzo ważny, a zbyt rzadko poruszany temat roli rówieśników w procesach socjalizacji. Badaczka przekonuje, że na dzieci można spojrzeć jak na aktywny aktorów społecznych, którzy celowo przyjmują pewne strategie i

sposoby postępowania w celu stworzenia relacji z rówieśnikami, a także praktykowania pewnej niezależności od dorosłych. Badaczka słusznie zwraca uwagę na to, że sprawczości dziecięcej nie należy traktować wyłącznie jako zjawiska autonomicznego, lecz warto patrzeć na nią jako na osadzoną w sieci relacji społecznych. Autorka sprawnie posługuje się aparatem teoretycznym (konceptcja kapitału społecznego Putnama). Zwraca uwagę na to, że relacje rówieśnicze mogą stać się dla dzieci źródłem kapitału społecznego. Pokazuje rolę przyjaźni w procesie socjalizacji oraz zwraca uwagę na zróżnicowanie w tym obszarze m.in. ze względu na wiek i płeć. Dalsza część tekstu poświęcona jest omówieniu czterech strategii socjalizacyjnych: *spiritual*, *interest-based*, *prospect-based* i *mixed*. Cytaty z wywiadów, szczególnie z dziećmi, są poruszające, dają przy tym wgląd w niełatwą sytuację najmłodszych migrantów i ich starania o znalezienie swojego miejsca w nowej rzeczywistości. Badanie pokazuje, że dzieci-migranci, choć mają niewielki wpływ na decyzje dotyczące migracji, w nowym miejscu aktywnie współorganizują swój proces socjalizacji, przyjmując przy tym różne, racjonalne ze względu na ich sytuację, strategie.

Drugim artykułem przedstawionym do oceny jest tekst „The impact of distance learning on the social practices of schoolchildren during the COVID-19 pandemic: reconstructing values of migrant children in Poland”, opublikowany w piśmie *European Societies*. Artykuł podejmuje bardzo ważną społecznie i aktualną kwestię sytuacji dzieci-migrantów podczas pandemii COVID-19 w Polsce. Badanie zostało przeprowadzone w trakcie trwania pandemii, daje zatem wgląd w sytuację grupy nieuprzywilejowanej i słabo obecnej w badaniach (dzieci z doświadczeniem migracji) w istotnym, kryzysowym momencie. Naukowe opracowania na podstawie działań badawczych z tego okresu są i zapewne będą w przyszłości bardzo cenne poznawczo. W warstwie teoretycznej przedmiotowy artykuł czerpie przede wszystkim z teorii praktyk społecznych, w szczególności w odniesieniu do kontekstu edukacyjnego. Autorka inspirowana jest koncepcją struktury praktyk społecznych (składającej się z trzech elementów: *material*, *competence* i *meaning*). Szkoła stanowi istotną, często główną, przestrzeń adaptacji językowej i kulturowej. Zmiany w edukacji związane z wybuchem pandemii COVID-19 Autorka bardzo trafnie moim zdaniem nazywa kolejną tranzycją, którą musiały przejść dzieci-migranci. Gwałtowne zmiany związane z zamknięciem szkół, brakiem kontaktów bezpośrednich, nadmiarem pracy doprowadziły do wytworzenia nowych sposobów zdobywania wiedzy. Nauczanie na odległość skutkowało przemianami wartości, stosunku do szkoły i życia społecznego. Co istotne, Autorka nie skupia się tylko na – częściej obecnych w

publicznym dyskursie – negatywnych skutkach pandemii, lecz także na pozytywach, pokazując złożony obraz pandemicznych doświadczeń dzieci-migrantów.

Trzeci z przedstawionych do oceny artykułów (napisany wspólnie z Paulą Pustułką), zatytułowany „Transnational communication between children and grandparents during the COVID-19 lockdown: The case of migrant children in Poland”, został opublikowany w piśmie *Journal of Family Communication*. Podejmuje on temat transnarodowej komunikacji pomiędzy dziadkami a wnukami będącymi dziećmi-migrantami w czasie pandemii COVID-19 w Polsce. Powstał on na bazie rozmów z dziećmi i rodzicami z doświadczeniem migracji, mieszkającymi w Polsce. Autorki zadają w nim pytania o wpływ pandemii COVID-19 i restrykcji w przemieszczaniu się na komunikację dzieci-migrantów w Polsce z ich przebywającymi za granicą dziadkami oraz główne tryby komunikacji pomiędzy dziećmi i dziadkami przed wybuchem pandemii i po nim. Tekst ten stanowi istotny wkład w rozwój badań nad komunikacją w rodzinie poprzez ich poszerzenie o nową tematykę i zniuansowanie interpretacji. Autorki analizują, jak modele komunikacji (realizowane poprzez kontakty bezpośrednie oraz zapośredniczone przez technologię) funkcjonowały podczas pandemii COVID-19. Za szczególnie cenny uważam wybór tematyki komunikacji pomiędzy dziadkami a wnukami, która jest zagadnieniem tyleż ważnym, ile słabo poznanym. Łączy w intelektualnym namyśle dwie grupy, które często są marginalizowane ze względu na wiek. Dodatkowo, zbadanie przemian tej komunikacji w momencie kryzysowym, mocno wpływającym na różne obszary relacji międzyludzkich, zakorzenione w konkretnym miejscu i czasie, daje wgląd w bardzo istotny obszar życia społecznego i będzie stanowić ważne źródło informacji dla badaczek i badaczy w przyszłości. Jedyna uwaga, już na marginesie, dotyczy tego, że bezpośrednie kontakty nie były możliwe nie tylko ze względu na zewnętrzne reżimy (nie)mobilności, lecz także – troskę o zdrowie i bezpieczeństwo przedstawicieli starszych pokoleń. Dzieci w tym czasie przedstawiane były bowiem jako „roznosiciele” koronawirusa, zagrożenie dla starszych pokoleń. Ciekawa jestem, czy takie wątki pojawiły się również w badaniu Auterek. W omawianym tekście na szczególną uwagę zasługuje próba zakreślenia implikacji społecznych analizowanych zjawisk i propozycja rekomendacji, wychodzących od pozycji naukowych w stronę rozwiązań dotyczących praktyk społecznych.

Artykuł “Home as a mixture of spaces during the COVID-19 pandemic: The case of migrant families in Poland”, opublikowany w piśmie *Kultura i Społeczeństwo*, przybliżyła to, jak rodziny migrantki doświadczały pandemii COVID-19, w szczególności zamknięcia szkół.

Autorka analizuje, jak w literaturze przedmiotu przedstawiane są koncepcje domu i szkoły, w szczególności w kontekście osób z doświadczeniem migracji. W aspekcie teoretycznym praca bazuje na pojęciach *social diffusion* i *social solvation*. Tekst powstał na podstawie badań jakościowych, obejmujących wywiady z dziećmi i rodzicami z doświadczeniem migracji. Przedstawia przemiany, jakie w rozumieniu funkcji i znaczenia domu czy szkoły przyniosło zamknięcie szkół i przeniesienie nauki do środowiska domowego, z użyciem środków technologii komunikacyjnych. Pokazuje, jak normy i praktyki szkolne przenikały w tym czasie do domów rodzinnych dzieci-migrantów. Zwraca uwagę na przemieszanie dotychczas odseparowanych funkcji przypisywanych poszczególnym przestrzeniom. Autorka słusznie zauważa, że pandemia wywarła szczególnie negatywny wpływ na sytuację dzieci znajdujących się w pozycji i tak nieuprzywilejowanej, pogłębiła trudności związane z procesem adaptacji do życia w nowym kraju oraz budowaniem relacji społecznych. Pokazuje rodziny migrantów jako szczególnie narażone na negatywne efekty działań podejmowanych przez władze w kraju ich zamieszkiwania. Autorka podejmuje również próbę zarysowania pewnych przewidywań dotyczących dalszych konsekwencji pandemii COVID-19 dla grupy będącej przedmiotem jej badań. Tym, co mogłoby jeszcze wzbogacić tekst, byłoby znaczniejsze uwzględnienie głosów dzieci, ponieważ wśród cytowanych rozmówców przeważają rodzice, a co za tym idzie to ich perspektywa dominuje.

Kolejny artykuł (napisany wspólnie z A. Perkowską-Klejman), zatytułowany „Critical Analysis of the National Curricula Through Hofstede’s 4-D Model”, został opublikowany w piśmie *Society Register*. Tekst ten jako jedyny nie powstał na bazie wywiadów, lecz analizy dyskursu i jest najluźniej związany z całością pracy. Przedstawia analizę polskich i ukraińskich podstaw programowych. Przedmiotem zainteresowania Auterek było to, jak standardy dotyczące nauczania definiują relacje pomiędzy nauczycielami a uczniami oraz to, czy odzwierciedlają one wymiary kulturowe opracowane według metodologii Hofstede. Sam model czterech wymiarów kultury pozwala uporządkować zastany materiał według jasno zakreślonych kryteriów i powiązać go z wartościami i cechami kulturowymi charakterystycznymi dla danej zbiorowości (narodu). Może on być wprowadzeniem do dalszych, bardziej pogłębionych interpretacji. Założone zadanie badawcze zostało zrealizowane sprawnie i rzetelnie. Na uwagę zasługują uważna analiza aktów normatywnych, stanowiących podstawę edukacji w Polsce i Ukrainie oraz komparatystyczne podejście do opisywanych treści.

W części poświęconej konkluzjom Autorka sprawnie podsumowuje całość pracy, wskazując na złożoność i wielowymiarowość dziecięcych doświadczeń tranzycji transnarodowej i budowania poczucia przynależności.

Praca przedstawia istotny społecznie problem, opisany na podstawie interesujących i dobrze zanalizowanych badań własnych. Jest poprawna metodologicznie. Autorka ma solidne przygotowanie teoretyczne i sprawnie się nim posługuje. Przedłożoną mi do oceny pracę „The role of socialization agents in transnational transitions and formation of sense of belonging of migrant children in Poland” oceniam pozytywnie.

Zgodnie z ustawą, rozprawa doktorska „prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej.” Uznaję, że praca mgr Anzheli Popyk „The role of socialization agents in transnational transitions and formation of sense of belonging of migrant children in Poland” spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ewa Maciejewska-Mroczek